ШЕДЕВРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Валерій Шевчук

Птахи з невидимого острова

ИЗДАТЕЛЬСКИЙ СОЮЗ «АНДРОНУМ»

Валерій Шевчук

Птахи з невидимого острова

Серия «ШЕДЕВРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ», книга 1

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=18399393

Аннотация

«Птахи з невидимого острова» Валерія Шевчука – це збірка, до якої увійшли чотири філософських повісті з пригодницько-фантастичними фабулами.*** У них автор порушує морально-етичні питання, розмірковує над сутністю гріха, суспільними забобонами та обмеженнями природних потреб людини. Найвідомішими творами автора є «Дім на горі», «Три листки за вікном», «Тіні зникомі», «Набережна 12», «Середохрестя», «Вечір святої осені», «Крик півня на світанку», «Долина джерел», «Тепла осінь», «Двоє на березі» тощо. Валерій Шевчук – український письменник-шістдесятник, майстер історичної, психологічної та химерної прози.

Содержание

ПТАХИ З НЕВИДИМОГО ОСТРОВА 4
1 4
2 7
3 12
4 16
5 23
6 28
7 33
8 40
9 45
10 50
11 55
Конец ознакомительного фрагмента. 59

Валерій ШЕВЧУК
ПТАХИ З НЕВИДИМОГО ОСТРОВА
Повісті

ПТАХИ З НЕВИДИМОГО ОСТРОВА

1

По гребені високого земляного валу тягся обмазаний глиною частокіл із дубових колод; здавалося крізь дощ, що то висока глиняна стіна. Стриміла вежа, дощ обмивав її, і вона химерно похитувалась у сірому світлі. В рові стояла глиняста вода, дощ цюпав по ній, і вода ставала наче гусяче тіло – згори на неї клалися жовті береги валу й частоколу. Перед брамою здіймався звідний міст, і Олізар на мент спинився, перестрашено озираючись. Але стояла мертвотна тиша, замок у мряці був міражний та розмитий; Олізар присів на сивий мокрий камінь, бо йому раптом відібрало дихання; в

цій глухій стороні (бозна й куди він потрапив) йому почало здаватися, що він безнадійно заблукав. Сидів, понурившись, дощ сипав і сипав, а він уже коцюбнув. Потягло подувом, і лице його зросилося. Здригнувся, звів голову й сонно обдивився мур, що лежав перед ним. Від того муру, із мряки, випливла постать озброєної людини; він збагнув, що це хтось із замкової сторожі. Зрештою, було їх уже двоє, ішли повільно й розмірено, наче їм на плечі було покладено тягар. Олізар знову спустив голову і тупо дивився на свої вщент розбиті чоботи. Пальці ніг пролазили крізь подерту шкіру, а один кровоточив.

Сторожа наближалася, він уже чув навіть плюск води й цмокіт болота під їхніми ногами. Звів мокре лице: були вони як брати. Однаково сірі, як і цей дощ, однаково вусаті, однаково банькуваті – оглядали його сторожко й підозріливо. Тільки зараз Олізар побачив: на вежі стоять ще двоє, але постаті їхні звіддаля – наче дві вивішені ганчірки.

Дощ, здається, припинився – Олізар знов починав засинати на цьому камені, сиві смуги оповили мозок, подзенькували якісь дзвіночки, десь почувся гомін, забряжчала зброя. Блищала вода, хвилювалася мокра тирса, десь квікнула пташка, і її писк у цій тиші був різкий та хрипкий. Хмари розсувалися з небесної бані, і вона вже спалахувала неймовірно синіми латками. Олізар роздирав повіки: перед ним так само маячили стражники, тільки одежа їхня була не сіра, а кольору достиглої трави. Стражники йшли до нього, наче

перебирали ногами на одному місці, махали в такт руками, пливли, і на них блищала броня: панцири, шишаки, а перед собою тримали смугасті, чорні по білому, тарчі. В руках тримали шаблі, за спиною витиналися луки, а збоку висіли сагайдаки з п'ятигорськими стрілами. Олізарові на мент стало страшно, отож він подивився туди, де запалала чиста латка неба, – в тій латці спалахнуло раптом тіло великого птаха.

Спробував розклепити повіки, але ті падали. Тоді він поворушив вустами, бажаючи щось промовити до стражників. Стояли супроти й незмигно дивилися. І здалося йому: два темні ворони стоять біля нього. В лискучому пір'ї, з сірими дзьобами, з сірими водянистими очима, пильно вдивляються, начебто зважують, чи покинути свою жертву, чи почати розтягати його стерво.

Але Олізар уже не міг думати про таке. Він побачив себе в сірих хвилях, у сірій воді, на спині в сірої риби. Та риба швидко несла його в сірому морському просторі, і він з тугою подивився на корабель, що гойдався на хвилях. Корабель махав веслами, наче птах крильми, і вже збирався злітати, щоб знятися над сірим плесом і полетіти в туман. Олізар відчув, що йому солоно в роті, а очі поймаються вогнем. Зелений вогонь повільно їв тіло, розтікаючись від очей до язика, а через піднебіння до серця. Розірвав одежу на грудях і раптом збагнув: отой корабель, що злетів над морем, – образ його серцевого болю і зеленої печії в очах.

2

Олізар звівся із ліжка через тиждень. Обличчя його змарніло, довкола очей лягли пасмуги, а волосся так скудлилося, що він ледве розчесався. У глухім кутку кімнати стояла груба, обкладена зеленими полив'яними кахлями, попід стінами тулилися дерев'яні дзиґлі, а упродовж стін на мисниках яснів посуд. Олізар задивився на різьблену спинку ослона: була то вигадлива робота. Широко розставив ноги стіл, покритий дорогим турецьким килимом, крізь вікно зі скляними оболонами густо лилося сонце. Від того тиха, несмілива радість спалахнула в Олізаровім серці, щось м'яке й тепле – щастя, що лишився живий і може все це бачити.

На одному із дзиґлів лежала одежа, й Олізар натяг її на себе. Прийшлася по ньому, хоч була з чужого плеча.

Олізар перейшов кімнату. Терпли й трусилися ноги, і він зморено присів біля вікна. Крізь оболону побачив шматок зарослого морігом дворища – трава була густо залита сонцем. У тому сонці стояв вояк в одежі кольору тої-таки трави і пильно на нього дивився. Тоді схитнувся і зійшов з визору, а Олізарові раптом стало зимно. Він пригадав дощ, камінь біля рову й рибу, що несла його в сірих хвилях.

Встав і, хоч ноги йому підламувалися, перейшов покій. Перед ним виросли великі важкі дубові двері, і він штовхнув їх. Двері вели до іншої світлиці, де йому впав у вічі стіл

на точених ніжках – верх його було викладено із шматочків різної породи дерева. Світлиця була порожня, і з неї виводили такі ж двері. Олізар подибав туди. Вийшов у сіни з грубами по боках – сінешні двері, а були вони на важких залізних шпугах, було прочинено.

Його залило сонце, і він аж похитнувся, таке воно виявилося щедре і яскраве. Зелень двору сяяла, дерев у замчищі не було, хіба що пеньок, посеред двору вивишалася височезна, майже зруйнована вежа, попід стінами виднілися городні. Він стояв на ґанку, підпертому стовпцями, і його знову пройняла яскрава, чиста радість, наче вдруге народився на світ і вдруге засвітило йому сонце.

За спиною загупали кроки, завищали немилосердно двері, й Олізар різко обернувся. З сіней до нього виходив огрядний чоловік. Величезні вуса спускалися нижче підборіддя до важкого, сливе потрійного підборіддя, побиті червоними артерійками очі зирнули поважно, але й милостиво. Олізар схиливсь у поклоні.

– Бачу в панові шляхтича, – сказав чоловік.

– Так, ваша милосте. Я з Носиловичів із-під Києва. Олізар Носилович. Чи не будете ви такі ласкаві…

– Сказати, куди втрапили? – чоловік засміявся, показуючи великі жовті зуби. – Я князь Білинський.

Олізар знову вклонився. Князь милостиво хитнув і пішов зі сходів. Був важкий, бо сходи жалібно повискували під його чобітьми. Олізар прихилився до одвірка й дивився, як іде

князь через поросле травою дворище просто до вояка, котрий стояв аж у кінці двору. Одежа на князеві була така ж, як і на вояку, – барви достиглої трави; отож наближалася одна зелена постать до другої, спалахнула срібна голівка шаблі; князь не дійшов до вояка, а спинився віддалік. Здається, він щось сказав сторожеві, а потім різко повернувся і завернув убік. Відтак пішов і вояк. Ступав по зеленій траві, як величезний зелений жук; над головою висіло сонце, блаватне й тепле небо дихало теплом; Олізарові вже тремтіли від напруги ноги, але хотів ще хоч трохи постояти і подивитися на живих людей. Хотів помилуватися з оцього світу широкого, якого вже не сподівався побачити.

Вояк ішов до воротної брами, назустріч йому виступив інший вартівник, вони з'єдналися, перемовилися словом і пішли до башти вже разом. На приворотній башті стояло двоє інших вартівників: один дивився в степ, а другий повернувсь у бік двору. Ті двоє підіймалися по сходах, ось з'явилися їхні голови – мінялася сторожа. Поверталися, наче ляльки, і замістили тих двох перших. Змінені рушили з башти, а ті двоє застигли як боввани…

Олізар доволікся до ліжка і впав на нього, віддихуючись. Лоб йому зросився потом, і він лежав якийсь час без руху, дивлячись на дощату стелю: там поблискували невеликі, схожі на ґудзики цятки. В цей час знову почулися кроки. Іржаво завищали двері, Олізар мимохіть напружився… але в двері впливала з тацею у руках гарна дівчина. Він вдивлявся в її

образ з радістю та здивуванням: щось дивне й знайоме було в тому тихому й ніжному личку. Йому причувся запах степу, коні, якийсь давнезний, майже забутий спогад: кінь мчить по чистому полі чи корабель, який мчить по чистій воді. Налягає на весло, з весла з дзенькотом струмує вода, а на серці в нього – печаль.

– Скажіть, люба дівчино, куди це я втрапив?

– Хіба князь вам того не сповістив? – здивовано спитала дівчина, і він аж заціпенів, такий чистий та дзвінкий був її голос.

– Князь не сказав мені, що це за край. Поділля? Волинь? Дівчина засміялася. І знову він на хвилю заціпенів: знайомий, надто знайомий сміх.

– Все, все взнаєте, – сказала вона турботливо, – а зараз треба спочити, бо ви ледве дихаєте.

– Чи довго я пробув у непам'яті?

– О, цілий тиждень! Ви таке чудне балакали, – вона засміялася знову, і наче срібло розлилося, стоплене з молоком. Олізара хитнуло на білому крилі, каламутна заслона на мить повила йому мозок, і, хоч горів довкола день, побачив він, як летить від місяця, срібно сяючи, великий білий птах.

– Ви тут на службі? – спитав Олізар.

– О, на службі! – засміялася дівчина. – Всі ми тут на службі…

Він розплющився. Вона стояла супроти нього, тацю поставила на услон, струнка, випростувана, біле обличчя її не

мало рум'янцю, а сяяло тихим світлом, чорні очі палали до нього цікавістю чи любов'ю: темна, глибока й загадкова ніч зазирнула на мент Олізарові в душу, і він зачаровано завмер, безсилий відірватися від тих чудових очей. Йому здалося, що він знову лежить у тому трипроклятому кораблі, знову безсонна ніч, знову та ж таки омана. «Знову й знову, – думав він. – Як мене хитає!» Білі хвилі, чорна ніч, білий місяць, а його хитає й хитає. Він намагається втримати тверезий глузд, свідомість себе, свідомість того, що живий світ і світ його марень – не одне й те ж; дивний острах підповз до серця, наче малий голубоокий хлопчак, і застукотів туди, запросився: а може, подумав Олізар, вже нема світу живого, а тільки маревний?

3

Дивився услід дівчині, коли виходила з покою, і вже був остаточно впевнений, що знає її. Йому стало зимно, і він натяг на себе коца. Звернув очі до вікна: чисте й погоже небо, сонце, що падає на підлогу й на турецький килим. Загорявся помалу темним вогнем: не хотів признаватись у тому, що було напевне. Світили йому ночами дороги, щоночі навідували обличчя тих, до кого ішов. Він бачив білі хати під солом'яними стріхами, журавлі криниць і чув дівочий спів. В глибині кімнати сиділа його мати, а батько оповідав вечірні казки. Таємниче горіли за вікнами зорі, на печах зітхали домовики, відьми блукали за стінами й хукали на шибки. Корови розмовляли у стайнях про зваду, коні лякалися перелесників, понурі упирі виходили з могил і йшли, важко спираючись на кийки… Ворушилася дідова борода, що оповідав навпереміну з батьком, пахло сушене зілля біля комина, в засіках шамотіло зерно, а в городах ворушилися й волочилися до плотів, мов баби, гарбузи. Хотіли вибратися на паркан, щоб озирнути білий світ. «Той світ майже пропав для мене, – думав Олізар, втираючи густо вкрите потом чоло, – але ніколи, гей ніколи я про нього не забував!..»

Знову заспівали двері, Олізар кинув поглядом: в прочілі завмерла огрядна постать князя.

– Чи маєте, пане, силу вийти до обіду? – спитав він, погляд

його цього разу видався Олізару важкий та холодний.

– Мені вже принесла поїсти дівчина, – сказав майже пошепки.

Князь дивився на нього незмигно, наче хотів переконатися, чи й справді він ще такий безсилий.

– Всі ми затужили за людьми із великого світу, – сказав він. – Дуже будемо раді, коли пошануєте нашу невелику родину своєю присутністю при обіді. Здається мені, вам є багато чого розповісти!.

– О так! – чемно сказав Олізар. – У мене є багато чого розповісти. І я справді прийшов з великого світу. Аж занадто великого…

Князь усміхався, розсуваючи широкі, м'ясисті губи, і Олізар спромігся послати йому послужливий усміх…

Намагався пригадати, що діялося останнім часом, але бачив тільки посмуговані обличчя, здоровенного пса, котрий стояв обома ногами на вбитій вівці і виривав з неї криваві шматки. Плюскали хвилі, він налягає й налягає на весло, дзенькали ланцюги, порипували дошки під ногами наглядача; ноги того наглядача повисли в повітрі, і засвітилося обличчя з синім висолопленим язиком; біля нього висить так само з висолопленим язиком пес; але все це з іншого світу, загубленого навіки; палає місяць, і він, той місяць, стікає кров'ю; кров падає, як іскри, на землю: в такі хвилини зачинають жінки невірних турченят, і турченята ростуть у тугих, як тулумбаси, животах і щосили б'ють руками й ногами, рву-

чись на волю до того місяця, що гукає до них, до тої крові, з якої вони й почались…

– Те, що принесла дівчина, – сказав князь, він ще й досі стовбичив на вступі до господи, – не їжа, а помічне питво. Випийте його, і вам додасться сили. Тоді ви напевне зможете ощасливити нас своєю присутністю при обіді!

Обернувся і показав Олізарові спину. Важку, похилену спину, що просвічувалася. А може, це Олізарові тільки привиділося?

Він боявся. Страх – це щось таке, як білий хорт з червоними очима, білий, бо страх – біль, а хорт – бо гризе; страх – це гадюка, яку ковтнув, необережно пивши з джерела, і вона там – у нутрощах – смокче тебе, як воду; страх – це вода, яка ковтає все, що падає в неї; страх – це хорт, утоплений у воді, і гадюка, яка не вжалила, але щомиті може це зробити. «Я прийшов з того полону хворий», – подумав Олізар.

Потягся до услона, на якому стояла таця і дзбан на ній, але не дотягся. Заплющив очі, витяг руки й ноги і знерухомів, вимикаючись із цього світу. Так гасив у тілі глибочезну втому і за кілька хвилин повертався до життя бадьорий та дужий, здатний перенести каторжну роботу біля весла і свист канчука за плечима…

Розплющився, бо справді відчув себе бадьоріше. Тоді встав з ліжка, і йому здалося, що під тим ліжком щось є. «Я повинен бути вдячний князеві, – подумав Олізар, – бо він мене прихистив». Але знову не доторкнувся до жбана

на услоні, щось його від того відштовхувало. Натомість став навколішки і відгорнув покривало. Під ліжком світився золотий ґудзик, зовсім такий, як і ті, на стелі. Хотів взяти того ґудзика, але йому опекло пальці, Олізар зашипів і всунув руку у жбан. Боліти перестало, але все тіло покрилося холодним потом. «Я ще хворий, – пробурмотів він, – і мені казна-що ввижається». Він випростався, отираючи піт, і здригнувся. В дверях стояла дівчина. Пирснула сміхом і показала чудові зуби.

– Ви побачили ґудзика, пане, – сказала вона, всміхаючись. – Їх тут насипано по цілій господі. Це чи гриби такі, чи що, але скільки ми не старалися, вони не виводяться…

– Залиш його, Гальшко! – сказав хтось із глибини дому, і усміх миттю пропав з вуст дівчини. Вона хитнула головою і зникла зі сміхом, а Олізар відчув, що йому гірко запекло під язиком. Знову витер з лоба піт і важко сів на ложе, намагаючись рівніше дихати. Вже знав ймення дівчини, і це його несподівано втішило.

4

Їдальню було обставлено креденсами, стіл заслано килимами, на яких ясніли срібні миси, ложки, підмиски, тарелі й казанці. Диміла страва, метушилися слуги, висушені й змарнілі дівчата й парубки; на покуті сидів князь Білинський, обіч нього завмерла аж надто худа жінка з тонкими й довгими руками, зліворуч – Гальшка і ще троє зовсім схожих на неї дівчат, всі гарні, але через цю дивну схожість наче притьмарили свою красу; супроти завмерло двоє вояків з тих, які складали тутешню сторожу.

– А де пан Розенрох? – голосно спитав князь.

В низьких бічних дверях з'явився кволий дідок з величезною чорною книгою під пахвою. Поклав її на стіл з точеними ніжками і вклонився товариству.

– Ви, пане, завжди запізнюєтеся, – сказав князь, і дідок поквапився зайняти свого стільця.

Слуги розливали борщ і накладали в мисочки каші. Олізар позирав на панн і не міг отямитися від здивування. «Одна з них Гальшка, – думав він, – але котра?» Дівчата дивилися на гостя однаково палкими очима, а може, їм просто цікаво було!

– Сьогодні у нас урочистий обід, – сказала суха пані. Вона простягла руку й заворушила п'ятірнею – долоня зависла над столом, наче безтілесна, звільна погойдуючись у повітрі.

– Пані Павучиху розбирає нетерплячка, – всміхнувся холодно князь. – Наш гість, пан Олізар Носилович, згодився оповісти про свої пригоди у світі. Він, здається, довго перебував у полоні. В якому полоні ви були, пане?

– В турецькому, – сказав тихо Олізар. – Я був вісім років прикутий до весла на турецькій галері.

– А що таке турецька галера? – швидко запитала пані Павучиха.

Князь подивився на неї холодним, важким поглядом, і вона зразу знишкла, присмиріла і стала ще безтілесніша.

– Вибачте мені! – прошепотіла і взялася до ложки.

Князь опустив ложку в борщ, і всі інші повторили цей рух. Їли, мов на команду, намагаючись вторити князевим рухам, а від цієї одноманітної ритмічності Олізарові стало терпко на серці. Знову з'явився той біль, білий, як хорт, що скавучить, защемивши лапу у пастці; Олізар не знав, чи йому їсти, як усі, чи оповідати про свої пригоди. Всі обідали, не зважаючи на нього, за рухом князевої руки – ложка в миску й ложка до рота, ложка до каші і знову до рота. Олізар занурив ложку в борщ, а сльози висіялися йому на очах: побачив себе в рідних Носиловичах, батька на покуті й матір біля нього. Побачив своїх чотирьох сестер – вони ліпили кульки з хліба, а батько гримав на них громовим голосом…

За вікном зашелестів дощ і гримнуло громом, перерізала небо блискавиця, залопотіло листя, хоч тут не було ніякого листя. А може, шелестів то Олізаровий голос, він поклав

ложку біля миски й почав оповідати. Побачив каторгу і спину весляра, який сидів перед ним; на погук наглядача вони зводили й опускали весла, весла лягали на воду й гнали, гнали каторгу, так само монотонно й одно вимірно впускаючись у море, як опускаються оце в миски ложки цих незнайомих йому людей.

Білий біль, який летить над головою, наче небачений птах у синьому, як весна, небі; Олізар стежить за ним, бо його шлях до волі ще не почато; він бачить одутле обличчя Апти-паші; коли той лягав спати, його охороняло сорок яничарів; невільники сиділи за веслами, а інші валялися в протилежному кінці корабля під благеньким наметом. Іван поповз через усю галеру й заклав поміж дощок на кормі, де спав Апти-паша, порох. Він ударив кресалом, і біла іскра полетіла йому з рук…

За вікном полетіла біла нитка блискавиці, а тоді вдарив грім, наче рикнув велетенський пес, що сторожить неміряний небесний дім. Це озвалося в Олізаровій душі новим спалахом болю; він знову побачив рідний дім і сивого батька на порозі, дивився той на шлях крізь розчинені ворота – в'їжджали у ворота вози. Вискакував із буди пес, молодий, ласкавий, але й лютий, і лящав, горлав, хрипів на ті вози; батько ж дивився туди далі, де вився білий шлях і де ганяв вітер хмарки куряви. Котилися, закинуті сюди із степів, перекотиполя і синьо тремтіло драглисте, налите сонцем повітря…

Іван кресав вогонь, і це помітили вартові. «Гей ти! – за-

горлав один із них. – Що там, собако, палиш?»

Іван випростався на повен зріст, був спокійний, хоч і билось у нього шалено серце. «П'ю тютюн димний, – гукнув він. – От поп'ю й ляжу спати!» – «Геть звідси!» – загрозливо прошипів вартовий, а Іван поволеньки пішов до своїх…

– Я гадаю, ваше милосте, – сказала тонко Павучиха, – тепер ми вже не нудьгуватимемо за обідом. Те, що розказує наш гість, таке цікаве! Це трохи чудна казка, я в ній не все розумію, але цікаво…

Вона заморгала, закліпала сірими повіками, і на одній із них навіть сльоза блиснула.

– Чи зручно й вигідно вам у нас, пане? – спитав князь.

– Мені зручно й вигідно, – відповів ґречно Олізар. Я безмірно вдячний за турботи і, коли зможу відплатити вам оцими нікчемними розповідями, буду щасливий, – він зирнув на Гальшку, власне, на крайню з дівчат, яку подумки визнав Гальшкою. – Але… я хотів би попросити у вас… я вісім років не був удома, а там батько, й мати, й сестри мої любі… я хотів би просити вас відпустити мене якнайшвидше…

В покої зависла тиша. Олізар здивовано озирнув усіх. Князь дивився поверх його голови, обличчя його було незрушне й наче сумне; пані Павучиха хитала головою, немов співчувала йому, але погляд її був так само холодний; четверо дівчат видалися чотирма замерзлими в лід бурулями, тільки крайня з них звела вгору плече й загадково всміхнулася. Вояки монотонно жували, одновимірно підносячи до

рота по шматку смаженини, кусали м'ясо великими й міцними зубами, і, здавалося, не було їм до цих розмов діла. Слуги позавмирали безтілесними тінями по кутках, і Олізарові здалося, що їх виплетено з павутини.

– Я щось не так сказав?

– Ні, ні, – запоспішила Павучиха. – Це я не те сказала, – вона подивилася винувато на князя і стала подібна до суки, яка лащиться до хазяїна, хоч знає: буде бита.

– Шлях людський, – заскрипів, мов прокинувшись, Розенрох, – то смуга нещасть, бо й часові успіхи, які гріють нас, – це тільки видозміна нещастя. Великодушний той, хто вміє назвати нещастя щастям і жити в тому. На шляху до волі ставиться стільки пасток та силець, що годі бути впевненим, чи подолаєш його. Сильця ті, перевісища, – дух самого подорожнього, адже все відбувається в нутрі розумної істоти. Дійство – це гра наших первнів, соків серця та мозку, через це спокій – єдиний лік наш…

Розенрох звів на Олізара маленькі блискучі оченята, й ті оченята чомусь нагадали Носиловичу загадкові золоті ґудзики на стелі й під ліжком. Горіли в дощовому при смерку, що заповнив кімнату, і Олізар мимоволі озирнувся: скільки їх є! Ґудзики світилися зі стін, і зі стелі, і навіть з підлоги по кутках, де позавмирали майже безтілесні слуги. Олізар полегшено зітхнув, коли над домом гаркнув велетенський пес неба – махнув над ними вогняним своїм язиком…

…Вони узброїлися камінням, лопатами, сокирами й шаб-

лями, бо дванадцять шабель роздав їм Сильвестр із Ліворна. Він лежав між яничар, удаючи, що спить, а коли уздрів, що Іванові не вдалося запалити пороху, поповз до нього через усю галеру, тягнучи з собою загорнене в шмаття розжарене вугілля. Він повз, і ганчірка диміла зсередини. Йому каламутніла голова, майже вчаділий приповз він на ніс галери й віддав Іванові дорогоцінний вогонь. Через якийсь час оглушливий вибух струснув галеру…

Оглушливо вдарив за вікном грім, здавалося, тріснув дах над головою й от-от розпадеться; здалося Олізарові: ще мить і проваляться вони всі в землю. Звів руку, щоб перехреститися, але один із вояків схопив його за зап'ястя й притис до столу.

– Тут така поведенція, що не хрестяться! – прохрипів він.

– А це чому? – здивувався Олізар.

Князь перезирнувся з Розенрохом і завовтузився на своєму місці, Розенрох знову засвітив до Олізара золотими ґудзиками очей.

– Ми социніани, – сказав він, – і вважаємо всю обрядовість за ідолопоклонство, за болвохвальство!..

Хлопець-слуга підніс князю люльку, набиту тютюном і вже припалену: покоєм поповзли духмяні хвилі диму.

– Не сердіться на нас за це, – покірливо сказала Павучиха. – Так уже в нас заведено, звольте пошанувати…

В неї на оці зависла сіра сльоза, і вона змахнула її майже прозорою рукою…

…Галерою повзли хвилі диму, гурт турків полетів у повітря, щоб більше ніколи не повернутися на корабель. Вони летіли в небі, а точне число їхнє було двадцять вісім, отож мчали, як двадцять вісім чорних птахів, а може, летіло то двадцять вісім їхніх чорних душ – чорні крила затулили місяць, який саме виплив тоді з-за хмар; двадцять вісім холодних хвиль збилось у небі в піну і стали білою хмарою, хоча стояла ніч; у тій хмарі почав купатися, митися й плюскатися, як качка у воді, отой мертвосріблянець; мертвим духом війнуло від нього, й осипався на воду попіл двадцяти восьми згорілих тіл. Горіли щогли й вітрила, вогняні клапті падали на голови й спини живих турків, і вони, напівпритомні та збожеволілі від страху, почали стрибати з галери в море. І летіли розпластані, наче кажани, вдаряли об воду, і та з'їдала їх, байдужа й темна, бо що їй ці дрібні комахи, коли вона їсть кораблі й острови?!

5

Олізар сидів на ґанку й дивився на поросле моругом дворище: нудьга його ставала наче срібне павутиння, що спливає з неба, а сонце над головою здавалося велетенським павуком, що випускало його зі свого золотого рота. Висіла тиша, він уже знав, що в обійсті тільки вони і є: четверо вояків, четверо дівчат, князь, пані Павучиха й Розенрох. Слуги після сніданків, обідів та вечер здимлювалися, наче й не було їх; велика, сонна, надзвичайно округла тиша забивала Олізарові вуха. Хотілося багато про що довідатися, але на його розпити ніхто не відповідав, тільки багатозначно зводили брови й переходили на іншу тему. Він захотів якось пройти й у двері, що вели з його покою в глибину дому, але вони були зачинені. Водночас помітив він, що дім повен звуків та шелесту: він, наприклад, у своєму покої чув, як роздягаються дівчата, як щось шепочуть чи сміються, гасять розмову й сміх і завмирають; він чув, як шелестять сторінки книги, що її беззмінно гортає Розенрох, – дивно йому було тут жити!..

На вежі стовбичило двоє вояків; сьогодні вони змінили зелену одежу на червону і світилися яскравими плямами, нерушні й закам'янілі. Стояли спиною один до одного, як бовван на два обличчя.

Олізар приплющувався; тут, під сонцем, було затишно сидіти, а немічне тіло просило тепла. Отож і плив на хвилях

шепоту, що виникав, як шелест листя, і здивовано до нього прислухався:

– Острівець серед степу, до якого не заходять коні й звірі! Острівець, на якому поселяються ті, хто збився з дороги! Острівець, до якого не ведуть дороги, адже тут ні доріг, ні стежок!..

Він здригнувся. В глибині дому почулися кроки. В глухій тиші терся під ногами пісок, тужливо рипіло сухе дерево підлоги; іржаво завищали петлі, і знову терся пісок; рипіли дошки, начебто той пісок осипався з пліч того, хто йшов. Олізар сидів напружений і насторожений. Повернувся, аж заболіла йому шия, – на порозі виріс Розенрох. Шкіра на його обличчі – пергаменова, широкий ніс роздимав тонкі ніздрі, очі по-старечому голубі й вицвілі.

– Вітаю вас, пане! – сказав Олізар.

Розенрох тримав під обома пахвами по книзі. Зирнув на Олізара, а тоді повільно, по-старечому згинаючись, сів біля нього, перемістивши книги на коліна.

– Мені доручено розважити вас розумними бесідами, – сказав він. – Маєте до того схильність?

Олізар кивнув, він був радий будь-якій розвазі.

– Ця книга «Сефер Ієцира», – показав Розенрох. – А це «Зогар». «Книга творень» і «Блискіт». Я читаю ці книги хтозна-скільки літ і скажу вам, що мудрість їхня вища від зацікавлення чи знецікавлення. Це, пане, книги духу.

У Розенроха було всміхнене обличчя, а водянисті очі наче

повилися каламутною плівкою.

– Я не все розумію у житті цього дому, – сказав навпрямки Олізар.

Розенрох різко повернувся до нього.

– Через це й доручено мені, пане, провести з вами кілька бесід. Чи чули ви, може, про Піко де Мірандолу чи хоч би про Рейхлина? Це великі вчителі, а книги, що я тримаю, – виклад найбільшого світового вчення…

– Чи давно живете тут, пане? – спитав Олізар.

Там, біля вежі, один з вартівників, який стояв лицем до них, заворушився. Щось сказав своєму товаришеві й показав у напрямку Олізара й Розенроха.

– Є ще один великий учитель, – мовив старий, і собі зирнувши на вартівників. – Вільгельм Постель. Вчення цих учителів – найвищий витвір духу. Тільки ми можемо пояснити, що таке Бог. Він захований, пане, – шепотів гарячково Розенрох, – і він, прошу вас, невимовний. Дух вище за будь-яке означення, всілякі слова та образи. Його назва, прошу вас, – ен-соф, так, саме ен-соф, запам'ятайте це високе слово, бо не знайду кращого. Це – ніщо, безмежжя, прошу вас, гляньте-но вгору! Отож, щоб конечно існувати, треба, – Розенрох ще більше стишив голос, а Олізар побачив, що від вежі йде стражник, тоді як другий так само незворушно дивиться у степ, – щоб ен-соф омежив себе. – Розенрох звів брови, вартівник ішов на них несхильно й монотонно. – Звідси й содцимцум, таємниця стягування. Отак, ваша милосте, творять-

ся світи, так створюємося й ми, розумні істоти.

Червона одежа стражника на тлі зеленої трави й поруділих стін була наче розкладений вогонь, і Олізар знову побачив в уяві, як горять щогли на каторзі. То був вогонь звільнення, а цей вогонь на зеленому тлі – мертвий. Олізар відчув стиск у грудях: мертвий вогонь – це брязкіт ланцюгів і червоні кола в очах невільника; мертвий вогонь – це удар бича, який випікає на спині пружку.

– Мені дивно, – сказав він Розенроху. – Тут у вас усе не як в людей. Може, ліпше скажете мені, що твориться в цьому домі і хто вони, його посельці?

– Для цього, пане, треба пізнати науку, яку я вам викладаю. Потрібно пізнати велике світло невимовного, – сказав Розенрох. – Невимовне не змінюється від творення, о ні, прошу вас, можливість виявлятися, тобто бути й для іншого – ось первісна умова того другого. Порожнє місце, що є всередині абсолюту, й твориться від його омеження…

Вартівник уже стояв біля них і важко дивився на Розенроха. Старий скинув на нього оком, лоб у нього зросився потом, очі неспокійно забігали, але він докінчив думку.

– Через це, ваша милосте, – сказав він, – проміння енсофу творить зриме проміння й еманує.

– Вас кличе князь! – чітко й різко сказав вартівник, і Розенрох наполохано підхопився. Затис під пахвами книги й швидко майнув досередини дому.

Олізар розсміявся. Але обличчя вартівника лишалося по-

хмуре. Він тільки мигцем зирнув на Олізара, розвернувся й повільно пішов назад до вежі, червоно палаючи на земно-зеленому тлі трави.

Олізар звівся на рівні і раптом схвилювався: звідки той вартівник міг знати, стоячи на вежі, що Розенроха кличе до себе князь?

6

Налягла на нього втома – голуба вовняна хустка, якою зав'язано очі. Втома – білий хорт, що біжить порожнім степом, і його пазурі збиті й поламані; біжить він за червоним розтріпаним півнем; півень – гнів наш, дух супротивлення й дух бунтівничий; хустка лагідно покриває очі, наповнює повіки солодким щемом – розладнане тіло просить спочинку. Олізар сидить, покинутий усіма на ґанку, а сили в нього все ще нема.

Ступає в сіни: тут четверо дверей, йому знайомі тільки двоє: в його спочивальню і в їдальню. Одні двері ведуть з його опочивальні, а в їдальні також четверо дверей: в одні заносять їжу, в другі виходить князь і пані Павучиха, а в треті – Розенрох та дівчата. Хотів уявити собі дім і визначити, що за кожними з відомих йому дверей. Але в голові все поплуталося: все ще не мав він сили.

Сьогодні після обіду, коли князь і пані Павучиха виходили з покою, вона озирнулася на нього. В її очах померло по малесенькому вогнику, дві такі собі іскрички, які тільки мент посвітилися, такі собі тужні самоцвіти.

– Вам у нас буде непогано, – сказала вона тонким, як пріла нитка, голосом, і він згадав ці слова зараз, коли переступав власний поріг.

Сторопів. Двері, про які тільки-но згадував, було відчине-

но, і в них загойдалася тонка постать пані Павучихи. Протер очі – всю кімнату засновано яскравою й срібною павутиною.

– Як вам подобається моя робота? – спитала, гордо всміхаючись, пані Павучиха.

– Але що це?

– Це віддяка за казку, що оповідаєте, – сказала пані Павучиха. – Сподіваюся, ви не відмовитеся дооповісти її до кінця? Я вам сплела оцю сітку, – вона хитнула на тонкий, тремтливий шовк вигадливо сплетеної мережі, – щоб вас не мучили домовики. Вони навісні, пане, в цьому домі. Можуть, чого доброго, впасти на обличчя сонній людині і задушити, а чому ж? Одного такого ж нещасного мандрованця, як ви, вони задушили, і він, пане, так і не доказав нам своєї казки. Я виплакала, пане, тоді собі очі, два дні не затихаючи, так було мені його шкода!..

– Що ви таке говорите, пані? – вигукнув Олізар. – Хочете мене налякати? Але я й так боюся – так дивно у вашому домі, так тихо! Скажіть, чому у вас так навіжено тихо?

– Багато запитуєте, – сказала пані Павучиха, підтискаючи губи. – Знайте одне: вас тут люблять. І я люблю, бо хочу дослухати казку. Не вигадуйте нічого химерного, не запитуйте багато, живіть і диште, і вас тут ніхто не зачепить.

– Бачу, пані, ви нікуди звідси не виїжджаєте, – сказав Олізар. – Це правда?

– Хто може виїхати звідси, пане? Я навіть не знаю такого слова: виїжджати. Хіба може серце виїхати з тіла і чи може

рука, відірвавшись від тіла, піти гуляти бозна-де?

Олізар стояв сторопілий. В мозку його почали шугати червоні з білим смуги; еге ж, наче охоплені вогнем вітрила. Вогонь падав на білу тканину і, виїдаючи круглу чорну дірку, танцював. Таких кіл було десятки, і коли два з них з'єднувалося, з'являлася вогниста вісімка, яка незабаром роз'їжджалась у коло одне, широке; вісімки, подумав він, – це схрещені і сплетені запитальні знаки. Йому гуло в голові, щось чорне й холодне підпливало знизу – жах, наче жук, що повзе, роздираючи ніжне червоне тіло, в печеру, щоб закам'яніти там хрестом.

– А що робите ви в цьому домі, пані? – спитав Олізар. – Ви княгиня?

– Що я роблю? – перепитала, тяжко задумавшись, пані Павучиха. – Не знаю, чи вільно мені це казати? Ні, я не княгиня!..

Олізар здригнувся, йому здалося, що в кімнаті є ще хтось третій. Озирнувся: на порозі стояла Гальшка. Була у важкій темній сукні, волосся високо підібрала, а очі палали гнівом.

– Мене прислано дещо у вас спитати, пане, – сказала вона, важко дихаючи й кидаючи на Павучиху лихим поглядом.

Пані Павучиха, побачивши її, злякано позадкувала, а за хвилю з хряскотом зачинила за собою внутрішні двері покою.

– Де ви сьогодні вечерятимете, пане? – спитала Гальшка, все ще важко й сердито дихаючи. – Чи вийдете на вечерю,

чи, може, повечеряєте зі мною й моїми сестрами?

– А це можна? – спитав Олізар. – Наскільки я розумію стосунки, що складаються в цьому домі…

– Гаразд, ви повечеряєте зі мною й моїми сестрами, – сказала Гальшка. – Ми залюбки складемо з вами молоде товариство, бо ці старі, не вам це казати, нестерпно нудні.

– До вас я відчуваю довіру, панно, – гаряче сказав Олізар.

Гальшка сіла на услон і всміхнулася легко й невимушено.

– Вас лякала пані Павучиха. Вона давно не при розумі, пане, і я не радила б слухати її патякання. Нам любо мати вас гостем! – вона всміхнулася так поважно, що Олізар подумав: перед ним не дівчина, а жінка.

Була гарна тією великою, ясною красою, що от-от має перетворитись на лід. Лід чи іній, а може, чудові візерунки на оболоні, а може, в холодну зимову хмарку, облиту сонцем, але без струмкого тепла. Це була краса білого каменю, що його бачив він у Влохах. Вразився тоді на те холодне диво. Ні, ця краса, як блискуче біле хутро на морозі, пломеніла чаром, що зводить чоловіка з розуму. Диво, до якого можна простягнути руку й узяти, не перестане бути від того дивом, але в ньому, в душі його, перед великим жертовним вогнем, яким палає в кожному з нас серце, можна спалити червоного півня: найбільший сакрамент людський і найбільша туга чоловіча, коли вісім років жінку бачено тільки вві сні. Диво було і в іншому: вона, оця чудова, холодна й гаряча водночас жінка-дівчина була дивовижно схожа з тією, із снів; дівчина

– білий птах, який прилітав з невидного для людського ока острова. Коли лягав спати, вона летіла до нього безтілесно, а коли всі болячки на тілі його засинали, коли згортувалась у калачик у його ногах рабська тривога, коли припливала до нього чоловіча туга – на каторгу повільно спускався білий птах, запалювався блискуче і, пробивши дошки й сон, проходив до нього крізь хропіння товаришів. Поступово витворювалася з птаха дівчина, спершу з людським торсом, але з крильми й пташиними ногами; лягала поруч, і від його любові вона перетворювалась на жінку справжню: крила її ставали руками, а ноги рожевіли від запаленого в них вогню. І в тому вогні згоряв навіки червоний півень – дух наш неупокорений, а вона, та чудова жінка, з дивною спрагою випивала його молоко.

7

Панни були однаково зачісані, посеред голови волосся нагромаджувалось і начісувалося у два гнуті валки – тяглися від скроні до скроні, як півмісяці. Від того дівочі обличчя ставали як чотири однакові сердечка; на волоссі лежали сіточки з перлів, які низько насувалися на чоло. На грудях лишалися прямокутні широкі й глибокі вирізи, з вирізів на рукавах проглядували кошулі, власне, їхні оздоблені в збрижені зубчатки крайки. Грубі адамашкові фалди спадали донизу довгими спідницями, ззаду тяглися шлейфи. Кошулі збиралися на зап'ястях срібними, густо усадженими перлами браслетами. Весь їхній пишний стрій (особливо незвичайні для Олізарового ока вирізи на грудях) чомусь бентежив його – здавалося, що не покинув він іще Влохи і що ці дівчата – не діти рідної землі. Панни ступали завчено й однаково: підносила руку одна – підносили й три інші, ступала вперед одна – ступали й інші. Чотири усміхи засвітилися перед Олізаром, і він схиливсь у поклоні, а вони радісно засміялися. Химерна думка освітила йому голову: не було дівчат більше як одна, але розділилися на чотири іпостасі, як на чотири дзеркальні відбитки. «Певне, я ще й досі не прийшов до тями», – чомусь подумалося йому й закортіло підійти до них і скласти, щоб знову зібрати в одну, – оце й буде образ його дівчини-птаха.

Вони церемонно сіли до столу і, поки безтілесні слуги по-

давали смажених курчат, соуси й вино, відчував, що підлога починає звично похитуватися під ногами; галерою ніхто не кермував, а весла спали у гніздах. Тепла й темна ніч ховала їх від цілого світу, лише вогонь вітрил та щогли освітлював те, що відбувалося на галері. Апти-паша почув крик та шум і вибіг до передньої лави з шаблею в руках. Він заревів на рабів своїх, як завжди. «Собаки, зрадники! – репетував він. – Сядьте на місця, інакше я вам голови постинаю!»

Олізар замовк, бо йому причулося: хтось закричав десь глибоко в домі чи надворі – крик летючий та гострий, наче падав зі скелі в провалля олень; крик тонкий, як найтендітніша волосина, але б'ючкий та різкий, наче удар стріли в груди.

– Що це? – спитав скоромовкою.

Гальшка чарівно всміхнулася, власне, всміхнулися всі чотири, але відповіла ота, що скраю, та, до якої він найчастіше звертався.

– Це бавляться наші старі, – мовила спокійно. – Розказуйте, розказуйте, це ж так цікаво.

Вона взялася обома руками за курча, так само вчинили і її сестри, і від ніжних соковитих тулубців було відірвано чи, власне, відрізано білими, як перла на чолі в дівчат, зубками по добренькому кавалку.

– Я тоді страшенно розлютився, – мовив Олізар, прислухаючись до того, що діялося в глибині дому чи двору. – Я горлав в обличчя сторопілого Апти-паші всі лайки, які знав на різних мовах. «Ти собака, – горлав я, – турчин проклятий

та невірний!» – і кинувся на нього з шаблею, простромивши йому живіт з такою силою, що наш мучитель перекинувся на палубу й шабля моя вбилась у дошки. Товариші мої схопили його за руки й ноги, і він полетів у море…

Чорний, величезний кажан летів у темряву і не торкнувся моря, бо в море впало тільки нікому непотрібне стерво; чорний кажан мав свій шлях – це його там, у глибині чорного хаосу, чекав пес на ланцюгу, той пес шестиногий, наче жук, і отвір буди його – отвір у вічні підземелля, де на кожну душу чекає хрест.

Тут же, на галері, кипів бій. Троє яничар стояло на кормі, бо тільки три луки залишились цілі, в решти попалилися тятиви, і пускали по три стріли, які летіли зі свистом і знаходили свої жертви; інші яничари билися на шаблях, але всі повстанці потрапили на галеру не з материних пелюшок: яничари падали один за одним з диким криком та прокльонами…

То був такий крик, що Олізар підскочив на місці. Він кинувся до дверей, але були вони зачинені. Тоді він повернувся до дівчат, які спокійно сиділи за столом, освітлені кількома свічками. Повернулися до нього й дивилися чи з цікавістю, чи з тривогою, а на вустах позавмирали холодні усмішки. Чотири пречудові панни раптом засміялися до Олізара, а крайня втерла масні вуста тонкою мережаною хустиною.

– Чому зачинено двері? – спитав він.

– Щоб ніхто не турбував вас, пане, – спокійно відказала

та, крайня.

– Що це за крик?

– Це карають пані Павучиху, – зимно, але так само спокійно відказала Гальшка. – Ви ж самі бачили: вона не при умі.

– І за те, що людина не при умі, треба її карати?

– Такі ліки приписав їй від божевілля лікар. Ви його знаєте, це пан Розенрох. Він великий нудик, але лікарює справно. Ви ж самі, пане, запримітили, які дурниці плела та навіжена жінка, лякаючи вас. Отож вона й кричить!

– Я не можу розповідати далі, – сказав Олізар, сідаючи на дзиґля й понурюючись.

– Тоді їжте, пане…

Глибокий стогін, як болісне зітхання землі, жалісний стогін усіх грішників, яких покрила земля і душі яких помандрували гей глибоко у вогняні берлоги та яскині, в хащі з вогняними деревами, на вогняну траву, до вогнистих квіток. Там хати з полум'я і ходять чавуннотілі, розпечені до червоного істоти. Вони їдять полум'я і п'ють його, але що знаємо ми про них і чи не біжить і від них уночі, від їхнього серця білий хорт болю їхнього, чи не заздрять вони братам своїм, котрих послано нагору, у світ справжніх дерев, трави й квітів? Ми нічого не знаємо про той світ, ні про душі, загнані у вогонь. Тільки такий стогін, як оце, розверне, бува, ніч, і все бридке та страшне оточить раптом тебе, наче втрапив у чортовинне коло: ті, для кого добро – зло, а зло – добро, мучаться; ті, які чинять зло з вірою, що чинять добро,

спалюються; ті, які хочуть, щоб думали всі однаково і так, як вони, – у вогненнім домі мешкають!..

Олізар хитавсь у тузі своїй. Він не був розпестований життям. Оті вісім років на галері – як вісім століть. Щоденний посвист бича, перед очима мигає посмугована рубцями спина товариша; ліки на хвороби надто прості – за ноги і через борт; навісні обличчя наглядачів і яничар – все оголене, як лезо ножа, як ота шабля, якою він простромив Апти-пашу, адже та шабля – теж його туга! Він бажав волі, воля ж – це чудова квітка із запахом ранкової роси; це тепла стежка від рідного дому, по якій ідеш босоніж; це білий птах у синьому небі, чи мо', радісні сльози. Воля, зрозумів він, – це не крик переможця над розтерзаним ворогом і не втіха його від того, що нога твоя ступила в криваву річку; воля – це квітка, яка проросла крізь око черепа; воля – це весняна брость та любов.

Він почув раптом музику. М'яку, гарну, теплу, золоте ячання струн, що їх перебирають ніжні пальці. Свічок на столі побільшало, а дівчата приспустили срібну сітку, що її сплела пані Павучиха, і замріяно перебирали її натягнуту волосінь. Зринув і спів, дівочий, чистий, сріблястий, як і ця музика, – Олізарові від того сльози вибилися на очі, щось його надихнуло, щось підвело. Дивне й тепле хвилювання пойняло йому душу: що воно діється навдокіл? Що воно діється з ним, цими дівчатами й людьми, які ховаються зараз у темені й чинять своє незрозуміле й бузувірське діло?

Глянь-но, вогнем як небесним діткнуті,
Тануть сніги, вже й потоки роздуті,
Там, де по льоді був він переїхав.
Крига розбита гойдається стиха…

Він чув дихання весни. Так дихала жінка, схожа на птаха, що продирався до нього крізь дошки галери; жінка, яка не до кінця перетворилася із птаха на дівчину – в неї за спиною пташині крила, і вона йде-летить по землі, лагідно змінюючи світ. Дівчата співали так, що він не міг не плакати, – був це перший плач, що вилився з нього за весь час його неволі.

З ночі діброву наповнили роси,
З голого віття розвинуться коси,
А соловейко, як зорі розквітнуть,
Весну пригожу зустріне привітно…[1]

Троє дівчат грали, а четверта встала й підійшла ближче. Погладила його волосся – начебто обвіяв Олізара теплий легіт.

– Ви нам подобаєтеся, пане, – шепнула вона. – Тому хочемо, щоб заспокоїлися. Заспокойтеся, прошу вас, заради нас! Хочемо, щоб жилося вам у нас добре, хочемо хоч трохи прикрасити ваше існування. Те, що відбувається у тьмі, – сказала вона розсудливо, – залишіте для тьми!.. Наші старі мають

[1] Вірш Симона Зиморовича.

право розважатися по-своєму – не перешкоджайте їм!..

8

Вже пішли й дівчата, а він все ще немов плив у тій-таки галері, з якої досі не могли вийти його думки. То була зупевно інша галера, галера без наглядачів та паші, на якій згоріли не тільки вітрила, а й тятиви та бичі. Вона мчала нерушною гладінню моря, і море цієї ночі було таке, немов покрилося льодом; галера ковзає по ньому швидше й швидше, як із крижаної гори; від того навісного руху свистить йому у вухах вітер, адже самотньо стоїть на палубі і до болю в очах видивляє землю. Небо засипане зорями, хоч кожна побільшена вдвічі, на небі тóму ані хмарини – літають, ріжучи ніч на великі адамашкові шматки, кажани – душі затонулих плавців. Він же хоче побачити острів у срібному від сяйва зір морі. Має той бути попереду, і він, здається, вгадує його обриси: острів-замок. По гребені – високий земляний вал, на якому обмазаний глиною частокіл, довкола – величезний розлив води; перед брамою – звідний міст, а біля нього вежа, де стоять нерухомо два вартівники. З острова вилітає білий птах, і тільки в той момент, коли вдаряє він уперше крильми, починає проявлятися острів і стає видимий для смертного ока. Птах летить надто швидко, в нього багато роботи! Всі самотні й покинуті, всі невільні й бідні, всі нещасні і скривджені, всі кволі й ниці гойдаються на хвилях цього моря кожен у своєму кораблі. Адже воно – море сну, море-міраж,

як, зрештою, й самий острів, котрий так солодко їм примарюється…

Він прокинувся. Було в покої душно, наче знову збиралося на грозу. Захотілося пити, але не знав, де шукати воду. Встав: по підлозі довкола нього світилися золоті ґудзики, здавалося, за цей час, поки він тут, наросло їх більше. Обережно пішов між них, щоб не наступити – від вогню в покої мерехтіло легке сяйво. Він подумав, що двері можуть бути замкнені, але вони розчинилися з голосним рипом.

Завмер і прислухався. Дім спав. Дзвеніла тиша чи, може, бриніла натягнена над його ліжком сітка. Озирнувся: світилася ясним срібним світлом, химерно й правильно звита, і гучала так, наче сиділо на ній з десяток цвіркунів.

Олізар підійшов до вхідних дверей. Були відчинені, і він побачив крізь них зористе небо: зорі, як і вві сні, – побільшені вдвоє. На ґанку сиділа маленька скулена постать – Розенрох. Сидів, зігнутий і скам'янілий, прирослий до дощок, як гриб, що виростає тільки вночі.

– Дивлюсь, оце, пане, на небо, – сказав Розенрох спокійно, повертаючи голову в Олізаровий бік, – і мені страшно стає від тої безмежної просторіні. Часом я думаю, що ота безмежна просторінь і смерть – це одне і те ж, вам не здається? Я не можу спати, пане, вночі мене збуджують зорі й місяць. В такі ночі відчуваю в серці вищу й віщу мудрість. Є, пане, тридцять два шляхи премудрості, є десять сфер, з якими лучаться десять цифер, вони звуться ті сфери – сефирот. Знання

про те, пане, – сокровенне, але, коли захочете, я викладу його вам, бо нам з вами прожити тут не одну ніч і не сто.

Олізар присів до нього на сходи.

– Я не збираюся у вас довго жити, – сказав він. – Звісно, погостюю з тиждень, якщо не утяжуватиму князя, але загалом переді мною ще далека дорога – я сподіваюся, пане, застати живим батька…

Розенрох ще більше зіщулився.

– Говоріть тихіше, пане… Кажу вам про це, бо розтривожений небом… Коли б вони довідалися про наші бесіди, мене б чекала така ж кара, яку винесла сьогодні пані Павучиха. Ми тут живемо, пане, як дерева. Не може дерево прийти одне до одного, не може дерево поєднатися з іншим, коли росте не поруч. Я, пане, сьогодні розтривожений небом. Ви теж, може, пізнаєте таку тривогу, адже, відкрию вам секрет… ніколи звідси не вийдете, пане.

– Як так – не вийду? – сполотнів Олізар.

– А так, – розсміявся Розенрох. – З цього обійстя ще ніхто ніколи не виходив. З цього обійстя ніхто ніколи і не вийде!..

– Не розумію вас, – сухо мовив Олізар, відчуваючи, що йому дубне на спині шкіра.

– Все просто. Гадаєте, ми з іншого тіста? Гадаєте, що ми такі дурні і не знаємо, що за цими стінами – широкий світ? Але не дозволяємо одне одному таких думок. Забороняємо думати про таке, отже, й постановили: ніхто звідси не вийде!..

– Але ж, пане, я не людина вашого світу… Я ваш гість…

– Коли б не ми, давно б не були людиною, – сказав Розенрох, – а перетворилися б на купу смердючого стерва. Це ми вас знайшли непритомного й повернули до життя. Отже, ви тепер людина нашого світу. Може, мені не годилося б цього вам говорити, але й не сказати не можу, бо сьогодні я, пане, розтривожений небом…

– А коли не захочу жити з вами? – спитав Олізар.

– Як так – не захочете? – не збагнув Розенрох.

– А так, пане, що кожна людина має власну волю. Кожна людина може й мусить вирішувати, як їй велить власний, а не чийсь розум!..

Розенрох понурився. Довго мовчав, а тоді звів лискучі, як ґудзики в домі, очі.

– Дивно мені на вашу наївність, пане. Чи ж не ви були вісім років бранцем? Хіба не пізнали такої очевиді, що людина не має власної волі? Що вона не може нічого вирішувати і що її розум має підлягати розуму загальному, вищому? Заспокойтесь і йдіть у свій покій. Ідіть, щоб ніхто нас не побачив. Не хочу, щоб мене катували…

– Але з неволі я втік, – гостро сказав Олізар. – І звідтіля втекти було куди важче, ніж від вас.

– Хе-хе-хе! – тихо засміявся Розенрох. – Хіба ми вам боронимо тікати? Спробуйте, чи ж вам удасться?

– Удасться, – сказав Олізар. – Бо кожна людина має власну волю, а коли позбувається її, не втомлюється шукати. Чуєте

мене, пане, вона її знайде!..

Але на дошках ґанку ріс гриб. Велетенський гриб, котрий жив так само, як і всі гриби. Світився від себе, і був через те добре видимий. Шапинка опукло-подушковидна, оливкувато-сіра, ніжка щільна, жовто-червона з темно-червоною сіткою. Впивався порами в дошки ґанку й пив світло зір. Ріс у тому світлі й більшав.

Олізар позадкував у сіни. Озирнувся затравлено, і раптом стьобнув його невимовний жах. Він стрибнув просто з сіней на ґанок, перелетів у дужому стрибку через гриба й помчав через подвір'я. Роса бризкала йому межі вічі, босі ноги пекло, наче біг по приску, наче втрапив у царство вогняних дерев і вогняної трави.

Ось зрештою і стіна. Гладка й висока, але він напружив м'язи і щосили стрибнув угору. Ковзнувся й упав, вдарився лицем об землю і став під тою стіною навкарачки. Тоді підскочив і, торкаючись загорожі, побіг уздовж неї. Мчав як оглашенний і відчував: його замкнуто в яйце, а він хоче переконатися, що воно кругле. Воно таки було кругле, те яйце, й Олізару стало нестерпно бігти по нахиленій площині. Зараз він упаде, перекинеться, втопиться в тій бовтанці жовтка й білка, скоро сам стане жовтком, з якого, дасть Бог, колись вилупиться білий птах, котрий мешкає на невидимому острові. Він знову стрибнув на стіну, підтягся, напружився, але за мить звалився в траву – з його горла вирвався крик. Тієї ж хвилини наступив йому на спину грубий чобіт.

9

На вежі вдарено в тулумбаси. Один з вартівників, повільно зводячи довбню, мірно вдаряв у натягнену шкіру. Стогнали від того повітря й земля.

Олізар лежав, занурений лицем у землю, і міг прозирнути її наскрізь. Був у цю мить жуком, який повзе в земляну нору, а над ним голосно гавкає пес, що сторожує її.

Олізаровий погляд набрав сили бачити: мільйони грішників начиняють землю, вона, земля наша, і є ті мільйони грішників, тісно збитих одне до одного. Адже трава – це волосся їхнє, а дерева – витягнуті до неба прохальні руки їхні. Листя – це записки молитов їхніх; через це воно так шелестить, через це шепоче й благає. І небо не хоче молитов, небо прокляло їх: посилає дощі, щоб змити ті записки, й посилає осені – скинути їх і загубити навіки в тліні та гною. Морози дублять руки й відмерле волосся, але воно, небо, й милостиве, воно не може жити тільки жорстокістю: йде на землю весна і в глибинах землі знову пишуть грішники свої записки-молитви, які випливають знизу на хвилях соку – сліз отих грішників, вони розгортаються під сонцем знову ті самі, і сонце цілує й милує їх, або ще раз читає про все лихо людське і про вади, переступи та злочини. Воно хмурніє й посилає громи з блискавками, і блискавки б'ють дерева, а дощ миє листя, як миють старий пергамен, щоб написати на ньому новим чор-

нилом палімпсест. Тоді сонце знову цілує листя, милує його, а крізь слова новітні проявляються записи старі…

Руки йому зв'язали назад, крізь зав'язь пропустили мотуза, двоє вартівників взялися за того мотуза: вільними руками тримаючи походні. Червоне нерівне світло стрибало навсібіч, від дому вже ступала процесія всіх його пожильців: попереду з походнею – князь, за ним урочиста й поважна пані Павучиха й Розенрох – лікар ґречно підтримував пані під руку. Позаду – четверо дівчат у тих-таки вечірніх строях, тільки глибокі вирізи на грудях закривалися кошулями, що підтяглися до підборідь і міцно стягувалися стрічечкою. Вони йшли на Олізара холодною, монолітною масою, ступали в лад з князевим поступом: з вежі сходив, б'ючи в тулумбаса, третій вартівник. Четвертий вартівник в'язав йому до шиї петлю, а вчинивши це, відійшов й урочисто завмер. Тулумбасник спустився зі сходів і став біля четвертого вартівника. Похід спинився, і в світлі смолоскипів Олізар вразився з холодної непроникності облич, що світилися до нього. Кругле вусате князеве обличчя було наче грудка криги, Розенрохове – наче кора старого й давнього дерева, Павучишине – неймовірно мале, золоті оченята її поблискували. Дівчата втратили весь свій чар, відслонили губи, й полум'я грало на їхніх завеликих білих зубах.

Олізар хотів щось сказати, але петля натяглася й слова не вийшли з горла. Він захрипів і здригнувся: його пробрало морозом. Потекла хвиля холодом битого вогню, холодом

кутого полум'я, холодом узятого завзяття. Це не була ненависть, радше – мертве дихання: так дише на приреченого море й прірва. Олізар начинявся тим настроєм та вогнем; біла туга охопила його, наче скочив йому на груди білий хорт, роздер пазурами і жер його серце, мостячи собі там, у грудях, кубло.

– Дайте слово сказати! – прохрипів Олізар, і петля знову захлеснула горло.

– Дайте йому сказати! – згодився князь.

Петля ослабла, а Олізар задивився кудись по той бік, поверх голів, поверх дому, де місяць обідав солодкою хмарою; здалося йому, що в тій хмарі заплутався й б'ється білий птах, адже йому зовсім не хочеться втопитись у місячному череві.

– Я нікому з вас не вчинив нічого лихого, – сказав Олізар. – Чому ж мене мучите?

– Хіба ви не склали там, на кораблі, присяги на рабство? – спитав, холодно зводячи брови, князь.

– Я склав присягу, але то була присяга під канчуком! – скрикнув Олізар.

– Ми врятували вас від видимої смерті, – сказав князь. – Отож належите нам і маєте жити таким життям, яким живемо ми!

– Але ви ж признали мене своїм гостем, а не бранцем, – сказав Олізар. – І в мене ніхто не запитував, чи я хочу жити вашим життям. Мене не спитали, куди я прямую й по що? Ніхто не поцікавився, чи хочу я розважати вас і чи збираюся

тут затримуватися?

Його слова прозвучали надто голосно, відбились од дерев'яних, помазаних глиною стін і вмерли. Зависла негнучка, напружена тиша, тоді він і відчув їхню ненависть. Чорна річка попливла з князевих очей, чорна річка попливла з очей Розенроха й пані Павучихи. Чотири чорних річки виплюскувались із дівочих очей, а ще чотири – від вартівників. Вартівники всміхалися зовсім так, як яничари чи Апти-паша; ненависть – чорна барва, хвилі ночі, розрізані гострим крилом кажана. Її зварено, як смолу, в глибині землі, адже ненависть – смола! Куртиться звідтіль, знизу, і дим отой повиває людські очі, закопчуючи душі й серця, як коптяться шинки. Ненависть мучить і з'єднує, веде й зносить – то таки справді чорна і чорна смола! Пристає, й не відмивається, і не відліплюється, адже хто сліпий уродиться, не прозріває, а кривий кульгатиме цілий вік.

Вдарено в тулумбаси. Спереду пішов довбиш, гордо звівши голову, розмірено ступав і вдаряв. За ним простував, тримаючи кінець петлі, другий вартівник, він ішов напівобернено до Олізара.

Олізар не рівняв до них ноги: йому заболіли на плечах старі болячки. «Це ті рани, – подумав він, – яких завдано мені, коли вперше тікав з неволі!» Тоді його люто стьобали нагаями, в які вплетено гачки, а після того примусили присягати на Євангелії та хресті, що, доки світ світом, не втече. «Я не зламав присяги, – думав він, дивлячись на змощений

і напружений карк довбиша, – я не втік!»

За Олізаром ішло двоє вартівників з походнями і з поворозом, а позаду – усі решта, урочисті, холодні й похмурі.

Олізар звів очі вгору, де розсипалися по небі великі зорі і де гуляли хвилі мороку. Йому захотілося помолитися, хоч за ці вісім років відвик молитися. Той рух, однак, було спостережено, рвонулася петля й пригнула йому голову.

Ішов і черпав носками росу – сльози всіх отих грішників, по тінях яких ступав. Він сам відчувся грішником, бо чи ж кращий за тих, що ними начинено землю? Дав присягу на рабство, а в грудях у нього не пригасав вогонь волі: дивний світ, дивна трава й сльози на ній, і ніч оця широка, яка накинула на шию зашморга, і біла туга його, як скулений у грудях хорт. Сльози потекли йому по лицях: онде він, онде той край, у який кличуть його сонце, зорі й місяць, шелест листя, дзвін цвіркунів та спів пташок! Адже всі дороги тягнуться в одне місце, всі дороги, хай і крутяться, й плутаються, ведуть до дому отнього; дім отній – це спокій знайдений, здобутий і відслонений; дім отній – це змога згасити в тілі незбутню втому. Здалося Олізарові, що його знову засадять за весло; сяде він і гребтиме, і все життя його зведеться до того самого: гребти, їсти і спати.

– Відпустіть мене! – зойкнув він. – Я ціле життя молитимуся за вас! Звільніть мене, Бога ради!

Він похлинувся словами, бо петля стяглася на його горлі. Захрипів і витріщив, скільки міг, очі.

10

Вони опинились у великій стодолі, але в ній немає: жнива, стодола дощата із золотими плямами сучків, що як очі чи ті загадкові ґудзики, котрі світилися скрізь. Перед ним – драбина, внизу – коловорот, збоку – стіна, на якій висять прищепи, стискачі, кайдани, чепи, рвачі, маски з двома рогами й залізними дудками в роті, колодки, миси на ніжках для сірки й олива, канчуки-четверики й трояки із залізними нацвяхованими булавицями, гачками й шипами, вірьовки, кинджали й гроти[2] з криці – це начиння він уже бачив у країні невірних. Холодний піт оросив йому чоло, і ось він, ось – жах, жук отой, що повзе, чорний, лапатий, клейкий, рогатий на десять щелеп, – він повзе в криваві рури серця, і воно починає кипіти. Олізар упав на коліна, хотів просити й молити, але зашморг зчавив горло. Жовніри перекинули повороза через горішній щабель драбини й потягли: Олізар поволікся по приступках. Вартівники міцно кріпили свої кінці, два інші прив'язували Олізарові ноги до коловороту. Зарипіло сухе дерево, Олізара почало тягти, витягати, і витягся в нього з горла, як довгий чорний вуж, крик, бо вже нічого не було навколо, тільки вариво, в якому крутили розпеченого червоного меча. Він вив і кричав: «Я все! Я все! – чорний вуж стогону вилазив з нього й вилазив. – Я все зроблю!» –

---

[2] ***Гроти*** – гостра зброя, кинджали.

кричав він чи стогнав, наїдався того варива, очі його дико крутилися, бо не було в нього вже тіла, тільки оте червоне вариво і розпечений до червоного меч.

Коловорот зупинився, й поворози ослабли, Олізар випустив із себе глибоке зітхання, і тільки тоді покотилися з очей сльози. Великі сльози полегшення.

– Хотіли щось сказати? – почув він князевий голос. – Чи визнаєте вину свою?

– Визнаю свою вину, – швидко сказав він.

– Яка ж ваша вина?

– Все, що зволите, то і є моя вина, – так само швидко відказав Олізар.

– Ви хотіли тікати?

– Я хотів тікати.

– Чому?

– Хотів додому. Вісім років пробув у неволі. Я хотів побачити старого батька й матір свою.

– Чи не присягали ви, що ніколи не позбудетесь невільницького стану?

– Присягав, – сказав він крізь сльози.

– Ви ж навіть не розповіли нам до кінця своєї казки! – вигукнула пані Павучиха.

– Велика кара чекає на того, хто зважиться покинути це обійстя, – сказав Розенрох.

– Велика кара! – крикнули, як ворони, вартівники.

– Кара! – відгукнулися тонкі голоси дівчат. Розв'язали по-

ворози, й Олізар покотився по драбині вниз. Перечепився через коловорот і впав лицем на м'яку, сиру землю.

– Чи помітили ви, що тут з вами обходяться милосердно? – спитав князь.

– Я зроблю все, що накажете! – пробурмотів Олізар.

– Може, вам нас жаль? – вкрадливо спитав князь.

– Мені жаль себе, – відказав Олізар.

– Те життя, що було за мурами, ви вигадали? – спитав, дивлячись на нього палаючими очицями, Розенрох.

– Я його вигадав, – відгукнувся Олізар.

Князь поплескав його по плечі.

– То тільки казка, авжеж? – спитав м'яко. – Цікава, це так, але всього того й справді не може бути. Я вами задоволений, ви не такий упертий і затятий, як це буває. Серед нас вам житиметься непогано. Ми навіть згодні повернути все, щоб було вам у нас звичніше…

– Я не зовсім вас розумію, пане Білинський, – сказав Олізар.

– Учинимо так, щоб були задоволені ви й ми, щоб переконалися: ми до вас милосердні. Посадимо вас за весло!

– Хочемо дослухати вашу оповідь, – докинула пані Павучиха.

– А після того? – спитав з надією Олізар.

– Після того? – перепитав князь і обвів усіх поглядом. Вартівники всміхнулися, хоч в очах у них плавала крига. Олізар здригнувся. – Чи знаєте, пані Павучихо, що буде піс-

ля того? – спитав, князь.

– Тоді ми вас відпустимо, – сказала стара добродушно.

– Ви забуваєте про море вічної згуби, – мовив Розенрох. – Я зробив підрахунки й виявив, що воно має бути не далі, як за цими стінами. Для того, щоб визначити точну відстань, треба трохи попрацювати головою: відрахувати з року всі нещасливі цифри, додати до того відомі індиктіони, а тоді відняти число року біжучого. В остачі лишиться число відправне, воно, коли забрати від нього число днів, що залишилося прожити в цьому році, а додати число днів прожитих, і визначатиме відстань до того моря. Ви мене розумієте, пане Носиловичу? Море вічної згуби кличе людей і духів, воно поглинає усіх, а передусім мандрівників. Чи не людинолюбно буде з нашого боку застерегти вас од того? Вища воля, пане, у відсутності її, в розумінні, що вона непотрібна і що найліпше вбити її в собі самому. Тоді зникнуть зайві забаганки і зваблення, і ви пізнаєте справдешню свободу. Вам, може, ще тяжко втямити цю премудрість, бо замалі муки ви прийняли, але у вас немало буде часу отямитися. Ми покладаємося на ваш тверезий глузд, пане!

Олізар звів голову.

– Я немалі муки прийняв, пане Розенроху, – сказав він. – Мене вже не раз карано, і абетку невільника я вивчив добре.

– Ви погано її вивчили, пане Носиловичу! – вигукнув Розенрох. – Повинні запам’ятати, що не невільник ви, а вільний, і то так, що вільнішого чоловіка й бути не може. Тільки

тоді ви не чинитимете безумств. І щоб уяснили це твердіше, вам годилося б прикласти до обох половинок сідниці, до рук та ніг по шині…

Вартівник уже брав з розпаленої жаровні червоне залізо, але Олізар уже не чекав на це випробування, він знепритомнів…

11

«Ну от, – думав він, – я знову на галері. Не було ніякого повстання і всієї тієї довгої мандрівки, був сон, а може, й казка, оповіджена білим птахом з невидимого острова…»

Поцілунками він стоплював пір'я, яке ще на нім було наліплене, в обіймах тіло ставало налите соком, молоде, смагляве; стегна – наче звук мідної труби, жовтий, блискучий та яскравий; чоло – наче пісня, котру співає закоханий пастух; очі – наче два степові озера синющі; уста – мов тюльпани у тому степу; щоки – мов шепіт коханої в смерканні; руки – мов два лебеді, що пливуть по двох озерах синющих; живіт – мов долина, спрагла дощу, засіяна пшеницею; волосся – мов вітри тихі, а лоно – мов сад плодоносний. Він створював ту жінку своїми гарячими поцілунками, тугою своєю і слізьми. І йому хотілося сховатися в саді плодоносному, глибше й глибше, так глибоко, щоб зачервоніли стовбури сосон і червоне світло запалало б навколо – наче заходило сонце… Так воно й відбувалося, а коли все кінчилося, вони лежали, тісно пригорнувшись одне до одного, бік у бік, і з її вуст парувало дихання. З пари тієї з'являлася дівчина в білій сукні, йшла по стежці, і та стежка тяглася через усю землю – вона була для землі, як срібний пасок. Початок її – в саді, в якому він тільки-но блукав, а кінець – біля порога, на якому сидить сивий дід. Дід чекає свого сина, загубленого в непрохідних

хащах землі нашої, серед велетенських хвиль трави й води.

«Сину, – шепоче дід, – сину! Я не можу вмерти, не дочекавшись тебе, в мене сухі, пересушені очі й губи, і моя борода сива, як очерет, що його ламає вітер у полі. Мені болить од того вітру голова; сину мій, голова моя повна болю, адже мені вже давно пора вмерти».

«Коли сідаєш за весло, – шепотіла жінка-птах, – думай, що їдеш туди, де кінець тієї стежки; натискай на весло, натискай! А коли втомишся так, що руки в тебе звиснуть, як два мертві вужі, коли тіло твоє здерев'яніє від туги, гукай мене, тільки так ніжно, щоб почула я твій погук. Буде синій сутінок – думки твої безвідрадні, буде палати сонце – надія твоя невичерпна, буде сходити місяць – погук твій та молитва! Тоді розчиниться навіки забите чорним чоловіком вікно моє, і острів постане як справжній у тому сутінку, а ти натискай на весла, натискай! У тому сутінку – думках твоїх, в тому місяці – погуку твоєму, народжуся і я й летітиму, де б ти не був, у яких солоних та гірких морях!»

М'які обійми теплих рук, гарячий поцілунок вуст, спалених чи хмільних, сильний стиск рук, втомлених, але спраглих – що може бути сильніше за це щастя, що може бути більше такої віддачі, адже в лоні жінки-птаха вже починає жити, вже стукає в живіт дитина тих ночей – воля, яка рано чи пізно все-таки вразить заспокоєні мізки своїм криком…

Його посадили коло вирізу в стіні, лава була зовсім така, як на галері; його прикували до того сидіння, і він вже готу-

вався до початку плавби. Галерою був цілий замок, він навіть чув плеск хвиль за бортом-стіною. Було їх стільки, скільки сягало око, зелені й могутні хвилі котилися, гнулися й плюскали. В них губилися дикі коні і звір степовий – риба цього моря. Олізар відчув у собі те заспокоєння, з яким навчився сідати за весло на каторзі, тобто згадував віщу настанову жінки-птаха й шепотів:

– Я їду туди, де кінець цієї стежки.

Йому уявлялося батькове обличчя.

«Мені зараз потрібен батько, – думав він, – бо тільки він відповість на всі мої запитання!»

Але між ним і батьком лежало ціле море, тому він і сідав за весло з охотою, махав ним і махав, тіло його було сильне й загартоване, він увесь був солоний від морських бризок та поту.

«Тільки спокій врятує мене», – думав він і веслував, веслував, бо відстань між ним і тим, хто може відповісти на його запитання, – це й був біль його, отой хорт білий, котрий мчить по білій стежці буття…

Хтось ішов через стодолу, де Олізара нещодавно катували, ступав важкими пудовими кроками. З вискотом розчинилися двері, і на порозі став князь. Зирнув на нього червоними, наче п’яними, очима і всміхнувсь у вус.

– Ви не тримаєте до нас зла, пане? – спитав він.

– Не тримаю зла! – відгукнувся Олізар, не припиняючи веслувати.

– Це я наказав, щоб над вами не ставили наглядача з канчуком, – мовив князь. – Воно так і гуманніше, та й не знайшлося б у нас чоловіка для цього, ми тут, пане, всі зайняті неймовірно. Я от весь час граю в шахи, бо в мене велика мета: розіграти таку партію, щоб всі ходи були безпохибні незалежно від ходів ворога.

– Це велике завдання, пане Білинський! – відгукнувся Олізар.

– Тепер ви стали нашим до решти, – сказав князь, крешучи вогонь до люльки. – І я хотів би викласти правила, за якими тут живемо. Можете якийсь час не веслувати?

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.